

Eiseni aeg

Eisen tuli minu ellu rohkem kui viiskümmend aastat tagasi. See suhe oli mitmeplaaniline, mis Eiseni viimase kahekümnel eluaastal kujunes üsna lähedaseks sõpruseks. Seetõttu pean tema sajandal sünniaastapäeval võimalikuks arutada teemal, kes oli Ferdinand Eisen ja kuidas minul temaga kokkupuuted kujunesid.

Vaatleksin nüüd lähemalt, mida kujutas endast see mitmetahuline ja Eesti hariduse/kultuurilukku läinud inimene.

A

Eisenis on tahetud näha eesti (õige oleks ka Eesti) hariduse säilitajat ja edasiarendajat ja see seisukoht on õige. Eisen oli „tulehoidja“, nagu tabavalt väljendas tema matustel Vaino Väljas

B

Vaieldamatult on Eiseni teeneks peetud eestikeelse õppe säilitamist ja prioriteetsust läbi mitme raske aastakümne. Eisen trotsis erinevate juhtide kohati vaenulikku kriitikat. Seda tuleb lugeda Eiseni rahvustunnetuse, aga ka, nii kummaliselt kui see ei või kõladagi, eestlasliku jonnakuse teeneks.

C

Eesti pedagoogikateaduse loomisele ja Eestile vajaliku suuna kujundamisele on väga määrav Eiseni tarmukas tegevus, millele seni on teenimatult vähe tähelepanu pööratud.

D

Eiseni „käekirjaks“ tuleb pidada tugeva meeskonnatunnetuse olulisust. Eisen komplekteeris tugeva tulevikutunnetusega, aga samas aega arvestava meeskonna haridusministeeriumis (niipalju, kui see tema võimuses oli), aga sama püüdis ta teha ka alumistel tasanditel, hinnates kõrgelt koolijuhi rolli ja püüdes aidata leida kohalikel juhtidel ka pädevaid haridusosakonna juhatajaid.

E

Siiani on osutunud „töökindlaks“ Eiseni püüe koolihariduse mitmekülgsuse poole: keelteklassid, matemaatika- ,füüsika- ,keemia- ,loodusteaduste klassid, kooliväline spordi- ja looduskaitsealane tegevus.

Oleks muidugi liialdus ja ehk ülekohtunegi pidada kõike eelöeldut Eiseni teeneks, aga väga tihedalt Eiseni nimega seotud on see paratamatult. Kuidas sai see nii olla? Esimene vastus on, et Eisen tunnetas väga hästi oma aega. Ma julgen kindlalt väita, et Eisen oli oma aja minister. Eisen paigutus väga selgelt ja väga julgelt oma aega, mis nõudis suurt sõpruskonda ja erinevate elukutsetega inimestes „oma“ äratundmist.

Selge näide on siin kasvõi see, et peale küllalt lühikest, kuus aastat kestnud algkooliõpetaja tööd sukeldus Eisen ametiühinguliikumisse nii, et koos Paul Rummo ja Paul Viidinguga (mõlemad kirjanikud), võttis üle haridusministeeriumi Paul Kogermannilt ja muutus n.ö. parteisõduriks. Eiseni õnn ja Eesti hariduse õnn oli see, et Arnold Green leidis ta üles ja aitas teha temast haridusministri kahekümneks aastaks (1960-1980). See aeg oli kõigile viljakas eneseavamise aeg.

Mina puutusin Eiseni nimega esimest korda kokku 1958./59. õppeaasta talvisel koolivaheajal, kui Puurmani Keskkooli õppealajuhatajana olin Tallinnas mingil kursusel. Otsustasin seda aega ära kasutada, et hankida koolile õppevahendeid, millest koolis oli puudus. Läksin kõigepealt rahandusminister Tihase jutule, sest temaga kui Puurmani piirkonna ülemnõukogu saadikuga puutusin kokku valimistel. Tihane ütles, et see asi on rohkem haridusministri asi ja suunas mind toonase haridusministri Arnold Greeni juurde. Läksingi ja Green osutus erakordselt mõistvaks ja kaasabi lubavaks inimeseks. Millegipärast tahtis ta minuga kui noore pedagoogiga ka pisut koolitööst mõtteid vahetada ja jutu lõpuks ütles, et peagi annab ta ministritooli üle juba kooli tundvale mehele, Ferdinand Eisenile, õppevahendite asjus aga pöördugu nüüd tema asetäitjaks nimetatud Voldemar Oja poole. Aga kuivõrd jutt on Eisenist, siis pöördugem tema poole. Järgmine kokkupuude oli 1961. aastal, kui aasta ministriametis olnud Eisen kinnitas mind Järvakandi Keskkooli direktoriks.

Kolmas tähenduslik kokkupuude oli 1962 .aasta sügisel, kui kooli majahoidja ütles, et oli koolist minema ajanud ühe väikese mehe, sest mina olin öelnud, et

kooli vaheajal ei tohi kedagi koolimajja „kolama“ lasta. Sain Vändra rajooniharidusosakonna juhatajalt teada, et Järvakandi Keskkooli oli tahtnud läbisõidul külastada minister Eisen. Helistasin suure murega ministeeriumi ja palusin sügavalt vabandust juhtunu pärast. Aga Eisen ütles, et kui koolis on kord, siis see aps ei vääri tähelepanu, ega vabandamist. Siitpeale tundsin Eiseni toetust, kui ta mind noore koolijuhina ministeeriumi juures olnud koolijuhtimise komisjoni liikmeks nimetas, kui ka mõne aasta pärast ministeeriumi tööle kutsus. Õieti oli viimasel juhul „kaasautor“ Arnold Meri, kellega tutvusin kui läksin Oja juurde oma õppevahendite missiooni lõpule viima, aga kohtasin juba uut ministri asetäitjat, Arnold Merit.

Nüüd algas minu lähem tutvumine Eiseniga. Uurisin, kes ta oli ja selgus kirju elu. Koolmeistriks õppimine Johannes Käisi Võru Seminaris. Kuus aastat tööd algklasside õpetajana ja siis 1940.-l aastal otsustav pööre. Ametiühingutöö ning koos Paul Rummoga ja Paul Viidinguga Paul Kogermannilt Haridusministeeriumi ülevõtmine. Algas Eiseni poliitiku- ja hiljem õppejõukarjäär, mille jooksul omandas nii kahekordse kõrghariduse kui ka jõudis töötada õppejõuna Tallinna Polütehnilises Instituudis, kus töötas ka Arnold Meri, kes imehästi sobis Eisenile partneriks ministeeriumi juhtimisel. Eisen võttis kõike väga tõsiselt ja oli väga õpihimuline, olles suureks eeskujuks kõigile iseõppimisel, oma ampluaa avardamisel. Tal oli suurepärane kultuuritaju ja väga sügav huvi ajaloo vastu, kõigis selle nüanssides. Pole imestada, et lisaks kirjanikele, kellega teda sidusid 1940. aasta sündmused, hakkasid tasapisi tema kabinetiuksele koputama muusikud ja kunstnikud, teadlased ja loodusrahvas. Kõik tundsid, et ometi on riigijuht, kes sind ära kuulab. Nii talitasid mitte ainult vanad sõbrad, vaid ka noored tegijad, nagu Heino Kaljuste või Jaan Eilart, kes said lähedasteks sõpradeks. Looduskaitstjate ringis istusime palju kordi koos. Muusikas ja kunstis tuli tavaliselt minul esindada ministeeriumi poolt. Teadusele aga pühendus Eisen kogu jõuga, ma mõtlen kõigepealt pedagoogikateadust ja kooliuuendust, läbi õppekavade ja õppekirjanduse. Heino Liimets ja Olaf Prinits, Kalju Leht ja Endel Laul olid n.ö. igapäevased ministeeriumis käijad.

Kõrgelt oli hinnatud PTUI töö, kuid mitte kõigi sealsete töötajatega ei olnud Eisen väga päri. See käis muide ka ministeeriumi töötajate kohta. Ministrina oli Eisen nii nõudlik, kui ka valiv. Kui mõni töötaja talle ei meeldinud, siis see ka tema juurde jutule ei pääsenud. Direktor Osvald Nilssoniga oli küll igati hea

üksteisemõistmine nii minister Eisenil kui teistelgi ministeeriumi töötajatel. Enne Nilssonit oli aga PTUI loojaks ja esimeseks juhiks Valsiner, kellega Eisenil ei olnud lähedased suhted, vaatamata nende ühisele tegevusele 1940.-l aastatel. Peagi suunati Valsiner Vabariiklikku Õpetajate Täiendusinstituuti ja sealt pensionile, sest Eisenile ei olnud eriti „konti mööda“ koolivalitsuse juhataja asetäitja Endel Pirn, kes oli mõista andnud, et Eisen kui algkooliõpetaja pole nagu päris haridusminister. Muidugi väärts Eisen oma kohta täielikult ja ka VÕT-il vedas, sest Endel Pitn lõi suurepärase täienduskoolituse süsteemi. See kõik oli oluline, sest vaid niiviisi sai rääkida eesti haridusest ja Eesti kooli tuleviku kindlustamisest, järjepidevuse kaudu.

Eriti oli see tähtis pingeolukordades, mis tekkisid pärast NSV Liidu haridusministeeriumi moodustamist. Minister Prokofjev ei olnud kuigi suur Eiseni sõber. Esimestel kohtumistel tunnustas teadlane Prokofjev küll Eisenit kui arutlevat intellektuaali, aga aegamööda hakkas talle vastu Eiseni kindlameelsus põhimõttelistes küsimustes, mida Prokofjev pidas lihtsalt jonnakuseks. Nii oli see õppekavadega, kus Moskvat häiris nii eesti keele tundide osakaal õppekavades, kui ka õppekavade „liigne“ diferentseeritus. Ja loomulikult meie õppeaja erinev pikkus, võrreldes teiste liiduvabariikidega. Rääkimata originaalõpikutest. Õpikute probleemi pidas Prokofjev eriti tema pädevuse „trumpalaks“. Et nendes oludes siiski hea seista Eesti huvide eest, tuli leida Moskvast kaasamõtlejaid, arusaajaid. Liidu ministeeriumis sai selleks isikuks aseminister Kondakov, kuni tema suunamiseni Pedagoogikaakadeemia presidendiks. Edasi tuli kasutada nii ministeeriumi teiste töötajate, kui ka teadlaskonna abi, kellel oli piisavalt sidemeid Moskva funktsionääridega, kes kuulusid Prokofjevi kaaskonda. Seda võimaldasid nii Osvald Nilssoni kui ka meie ülikoolide teadlaste ja kirjanike head suhted Moskva ametivendadega. Suur tugi oli jätkuvalt Pedagoogika Akadeemia president Kondakovist. Ja nagu eespool, oli suur abi meie kirjanikkonnast, kes Paul Rummo otsesel eestvedamisel pöördusid mitmel korral Moskva organite poole, nii eesti keele õpetamise kui ka õppeaja pikkuse toetuseks.

Ja palju kasu oli meie ja liidu ministeeriumide juhtivate töötajate omavahelistest kontaktidest. Näiteks viimased „Eiseniaegsed“ õppekavad õnnestus Moskvast allkirjastada minu Moskva kolleegi Ussanovi abiga, sest Kondakovi asemel oli nüüd aseministriks, kellel oli õigus kinnitada

liiduvabariikide õppekavu, Viktor Korotov, karm siberi mees, kes ei võtnud üldjuhul kedagi jutule. Õnneks oli tema lähedane sõber, ministeeriumi plaanifinantsvalitsuse juhataja Ussanov minu hea toetaja ja tema siis aitas meil teha, mis tarvis.

Sellest peaks olema näha, kuivõrd oluline on omada meeskonda, tuge igal tasandil ja oskust selle meeskonna kõiki võimeid kõige otstarbekamalt kasutada. Seda Eisen oskas. Teisiti ei oleks tal olnud võimalus ei Kābini, ei Prokofjevi „haardes“ vastu pidada. Kābin suhtus Eisenisse tõesti mitte hästi, võin seda kinnitada, sest ühel kõrgel nõupidamisel ei pidanud ma vastu ja Kābini solvangute peale tõusin püsti ja teatasin koha pealt, et see, mis öeldi ei ole õige. Muidugi sattusin siis ise löögi alla ja juhtus siis see, mis eesti rahva hulgas oli halvim, et Kābin suunati Kadriorgu ja asemele tuli Vaino. Eisen lootis esialgu, et Kābinist tagasihoidlikuma käitumisega Vainost „võib asja saada“, aga muidugi ta pidi pettuma. Minul igatahes pahandusi ei tulnud, sain hoopis „Valge maja“ töötajatelt üht-teist kasulikku teada, muide sedagi, et Eiseni pensionile siirdumise (saatmise) järel on oodata uueks ministriks Elsa Gretškinat. Hakkasime siis tegema eeltööd, kuidas olla. Eisen arvas (isiklikul jutuajamisel), et ministeeriumi töötajad ei peaks muretsema, oleks võinud ka halvemini minna ja tal oli õigus. Selsamal jutuajamisel küsis Eisen, et mis ta valesti tegi, võiks ju veel töötada ja vastas tema lähim kolleeg, Arnold Meri: „Ära pabista, sa ei teinud midagi valest, sa olid nende jaoks lihtsalt liiga tark“.

Jah, aastal 1980 lõppes Eiseni ministriaeg, aeg mil tal oli tugi „ülalpool“ Greeni näol, kõrval ühiskonnas hinnatud Arnold Meri, otsene tugi kõigis juriidilistes ja kirjaküsimustes ministeeriumi jurist Heino Lindaru näol ning ladusalt töötavad õpetajate täienduskoolitus ja Pedagoogika Uurimise Instituut. Eiseni aeg hariduselus juhina oli otsa saanud aga tulnud olid ja tulemas veelgi uuemad ajad, kus Eiseni jaoks ei pruukinud enam väarikat kohta olla. Ta oli õnnelik oma aja mees. Elu lõpul tegeles ta Eesti kooli ajaloo raamatu toimetamisega, autor Endel Laul ja tegi mõningal määral ka õppejõutööd, oma vana kolleegi Rein Virkuse juhitas, tookord veel TPedI-s. See võimaldas korraldada talle ka väarikas matus, millel väarikalt esines ka noor minister Tõnis Luukas.

Eisen lahkus kui Eesti intelligentsi võrdkuju, kui mees, kes jäi oma seisukohtadele truuks, aga ometi ei suutnud ennast lõpuni poliitiliselt määratlada. Ütlesin Elsa Pajumaa korraldatud, Eisenile pühendatud

mälestuskonverentsil Teaduste Akadeemias ja Green kiitis selle mõtte heaks. Miks ma nii arvan? Palusin teda korduvalt kirjutada ja lahti seletada 1940.-te aastate sündmused Eestis, eriti meie intelligentsi osa selles, sest vaid temasugune võinuks seda teha täiesti objektiivselt, ausalt ja usutavalt. Võttis ta ju nendest aktiivselt osa. Esialgu ta lubas mõelda, aga siis kui Marju Lauristin kutsus teda tema loodavasse sotsiaaldemokraatlikku erakonda astuma, vastas ta nii, nagu oli ka Marju Lauristinile vastanud, et nüüd ei taha ta sellele mõelda.

Igatahes jääb Eisen meie kooli ja pedagoogika ajalukku kui looja, alahoidja ja tulesüütaja ühtaegu. Teised ajalukku läinud mehed olid kõik koolijuhid, Eisen siis esimese ja tõelise HARIDUSMINISTRINA.

Puutusin kokku viie haridusministriga ja olin kolme ministri aseministriks ja usun, et tean mida räägin.

Kalju Luts

2. juuni 2014